

УДК 823.162.1-3.09

Mykoła Zymomrya
Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny
im. Iwana Franki w Drohobyczu

TWÓRCZOŚĆ ALFREDA JENSENA W ODCZYTANIACH UKRAIŃSKICH PRZEZ PRZYMAT PAMIĘCI HISTORYCZNEJ I TOŻSAMOŚCI KULTUROWEJ

Artykuł jest próbą oddzwierciedlenia osobliwości recepcji Ukrainy w twórczości Alfreda Jensena. Autor przedstawia ten problem rozważając o roli pamięci historycznej i tożsamości kulturowej.

Słowa kluczowe: twórczość Alfreda Jensena, recepcja, pamięć historyczna, tożsamość kulturowa.

Микола Зимомря. Творчість Альфреда Єнсена в українських прочитаннях крізь призму історичної пам'яті та культурної ідентичності.

У статті здійснено спробу відображення особливостей реценції України у творчості Альфреда Єнсена. Автор представляє зазначену проблему з проекцією на роль історичної пам'яті та культурної ідентичності.

Ключові слова: творчість Альфреда Єнсена, реценція, історична пам'ять, культурна ідентичність.

Mykola Zymomrya. The perception of Ukraine in the heritage of Alfred Jensen in the light of historical memory and cultural identity.

The article is an attempt to represent the perception features of Ukraine in Alfred Jensen's heritage. The author analyzes the problem by considering the role of historical memory and cultural identity.

Keywords: the heritage of Alfred Jensen, perception, historical memory, cultural identity.

Rozważania niniejsze odnosić się będą do tego rodzaju refleksji literaturoznawczej, której przedmiotem jest całość twórczego dorobku – jednego z badaczy sławistyki – szwedzkiego historyka literatury Alfreda Jensena [2, c. 4; 3, c. 215; 4, c. 206; 5, c. 194; 6, c. 36; 7, c. 59; 18, c. 196; 20, c. 66]. Z konieczności ograniczać się też będą do rozpatrzenia jednego z ważkich problemów, mogących zarysować się w obrębie tendencji badawczej, która postuluje ukierunkowanie uwagi badacza na sprawy stosunków społecznych i obyczajowych, tzn. na krytyczny obraz ówczesnej Europy, ale na bazie polsko-szwedzko-ukraińskich stosunków literackich i kulturalnych. Uznają przy tym konieczność, choć nie zawsze dostateczną poprawność interpretacji, czyli osadzenie tego dzieła w systemie historii narodów, ale pod znakiem związków i powiązań kulturowych.

Alfred Jensen należał do grona znakomitych szwedzkich historyków literatury. Ten wybitny sławista, tłumacz literatur narodów słowiańskich przełożył na język szwedzki między innymi utwory Adama Mickiewicza, Zygmunta Krasińskiego, Juliusza Słowackiego, Antoniego Malczewskiego, Seweryna Goszczyńskiego, Jana Kochanowskiego, Stanisława Wyspiańskiego, Władysława Reymonta i innych polskich mistrzów słowa. Spod jego pióra wyszła pierwsza edycja «Pana Tadeusza», która ukazała się w Sztokholmie w 1898 r. Faktycznie była to pierwsza publikacja wszystkich ksiąg polskiego wieszcza, ponieważ oddzielne części poematu «Pan Tadeusz» tłumaczyła Fryderyka Bremer (1801–1865), wybitna pisarka, która

wprowadziła do szwedzkiej literatury problem obrony praw kobiet jako motyw literacki w swoich powieściach: «Córki prezesa» (1834, wydanie polskie w 1852 roku), «Nina» (1835, wydanie polskie w 1855 roku) oraz «Hertha» (1856). Omówienie życia i utworów Frederiki Bremer znajduje się w książce E. Ehnmarka «Erika Bremer» (Sztokholm, 1955). W 1904 r. opublikował też «Svenska bilder i polska vitteheten» («Obrazy szwedzkie w literaturze polskiej»).

Alfred Jensen urodził się w 1859 roku w Szwecji w średniozamożnej rodzinie inżyniera. Dzieciństwo spędził w małym miasteczku Hudiksvall. Studiował na Uniwersytecie w Uppsali przez cztery lata, choć nie zdarzyło mu się tam zdać żadnego egzaminu. Przez cały czas studiów dążył natomiast do wzbogacenia swojej znajomości języka rosyjskiego, pomimo że oficjalnie program studiów obejmował tylko język norweski, estetykę, łacinę, historię, filozofię praktyczną i astronomię. Zmarł w 1921 roku w Wiedniu.

W 1883 r. powstał jego pierwszy przekład z języka rosyjskiego. Było to opowiadanie Nikołaja Gogola: «Noc majowa» i «Taras Bullba» – powieść historyczna, w której autor opisał dzieje kozaczyzny zaporoskiej oraz «Semika» Iwana Turgieniewa. W tym czasie Jensen nie był jeszcze zorientowany w różnicach narodowościowych pomiędzy Rosjanami a Ukraińcami, nie dziwi więc fakt, że zatytułował swą pracę «Portrety rosyjskie» [14].

W przedmowie pisze on: «Chociaż Małorusini uważani są za jeden z większych narodów słowiańskich, ich literatura jest prawie tak uboga jak np. literatura biednych Słowaków na Węgrzech. W rzeczywistości nie mieli oni nigdy historii we właściwym znaczeniu tego słowa, a ich najbardziej sławny przywódca Bohdan Chmielnicki sprzymierzeniec Karola Gustawa X w walce z Polską, pragnąc «grać pierwsze skrzypce» we współczesnym koncercie europejskim przyspieszył tylko całkowity upadek swojej «republiki» [14, c. 5].

Ukraię i jej kulturę Alfred Jensen badał już na początku lat 90- tych XVIII w. i dzieło to trwało do końca jego życia. Artykuły Jensena poświęcone literaturze narodu ukraińskiego i jej związków z literaturą polską powstały pod wpływem podróży szwedzkiego uczonego na Ukrainę Wschodnią i Zachodnią, która miała miejsce wiosną 1909 roku. Wtedy to doszło do kontaktów osobistych z najwybitniejszymi działaczami kultury ukraińskiej: Iwanem Franko, Michałem Kociubińskim, Osypem Makowejem i Włodzimierzem Hnatiukiem. Znajomość z Iwanem Frankiem zainspirowała wiele dyskusji na temat historycznych związków Polski i Ukrainy w nawiązaniu do takich osobistości jak Bohdan Chmielnicki, Iwan Mazepa z jednej strony oraz Jan III Sobieski, Jan III Kazimierz czyli Jeremiusz Wiśniowiecki. Należy też podkreślić znaczenie listów Alfreda Jensena do Iwana Franki [7; 15; 19], w których uwypuklony został temat historycznych stosunków kulturowych trójką: Szwecja – Polska – Ukraina. Nie bez przyczyny Jensen napisał cały szereg szkiców dotyczących tej problematyki, a niektóre z nich wydrukował w języku niemieckim, ale w dziennikach ukraińskich «Ruthenische Revue» (1901–1906) i «Ukrainische Rundschau» (1906–1916), właśnie ukazujących się w Wiedniu [8, c. 4–6; 12, c. 2–3].

Rok 1909 przyniósł Jensenowi trzy duże publikacje: książkę o Iwanie Mazepie i Karolu XII, a także duży artykuł o twórczości Tarasia Szewczenki, który to zawierał również kilka fragmentów tłumaczeń opowiadań Michała Kociubińskiego (prawdopodobnie były to pierwsze przekłady bezpośrednio dokonane z języka ukraińskiego na szwedzki).

Rezultatem podróży na Ukrainę i tereny Rzeczypospolitej były też kolejne artykuły: «Ukraina» (1909), «Michał Kociubiński» (1913), «Eneida» Iwana Kotliarewskiego

(1916) i książka o życiu i twórczości Tarasa Szewczenki. W jednym z nieopublikowanych do dzisiaj listów do pisarza ukraińskiego Osypa Makoweja szwedzki slawista tak określił krąg swoich zainteresowań naukowych: «Moją specjalizacją jest historia literatur narodów słowiańskich oraz ich kronika w dialogu z kulturą Europy» [1].

Życie duchowe narodu ukraińskiego wywołało u Alfreda Jensena żywy oddźwięk. I nic dziwnego, że napisał pracę pod tytułem «Taras Szewczenko. Życie ukraińskiego poety», która była i jest do dzisiaj znaczącym osiągnięciem nauki o duchowości Słowian Wschodnich. Książka ukazała się w języku niemieckim w Wiedniu pod tytułem «Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben. Literarische Studie» (Wiedeń, 1916). Wydanie poprzedza historyczny i literacki wstęp traktujący o Ukrainie oraz ukraińskiej literaturze i kulturze [13]. Alfred Jensen – członek komitetu Nobla od 1906 roku pisał tak na ten temat: «Postawiłem sobie zadanie - zbadać najwybitniejszego ukraińskiego poetę, ocenić jego twórczość oraz poznać duszę narodu ukraińskiego tak jak poznałem twórczość polskiego wieszca Adama Mickiewicza. Ta próba posłuży dobrej sprawie, ponieważ wszystko to ma wpływ na wzajemne oddziaływanie kultur narodów Europy» [9]. W tym sensie Alfred Jensen uważał Adama Mickiewicza oraz Tarasa Szewczenkę za najwybitniejszych poetów romantycznych połowy XIX wieku. Według szwedzkiego slawisty historia życia Tarasa Szewczenki jest niekończącą się martyrologią, która musi wywołać u każdego czytelnika najgłębsze współczucie, gdyż ciężkie życie poety ukraińskiego jest odbiciem współczesnej mu historii Ukrainy. Ciekawostką jest fakt, że Alfred Jensen uważał, za tak samo wielkie i wybitne utwory: «Pana Tadeusza» Adama Mickiewicza i «Kobziarza» Tarasa Szewczenki, i był zdania, że czytelnik szwedzki powinien je koniecznie poznać. Stąd też wzięły się jego tłumaczenia. Alfred Jensen nagłaśniał akcenty polityczne zawarte w utworach poety ukraińskiego, a skierowane przeciwko caratowi moskiewskiemu (tak jak i u Adama Mickiewicza w «Dziadach»). W tym też kontekście rozpatruje on poemat «Sen» Tarasa Szewczenki i dokonuje analizy literackich paraleli w literaturze światowej w odniesieniu do poematu Dantego «Boska komedia» i «Dziadów» Adama Mickiewicza. Właśnie w tym zakresie szwedzki badacz doszedł do wniosku, że «Dziady» wywarły inspirujący wpływ na autora «Hajdamaków».

Jensen był także współpracownikiem szwedzkiej encyklopedii «Norweska książka rodzinna», gdzie napisał ponad 770 haseł na tematy narodów słowiańskich. Wśród nich znalazły się 23 opracowania na tematy ukraińskie. Pisał także o Skoropadskim, Ogonowskim, Kociubińskim i innych.

W roku 1920 powstała jego ostatnia praca o Ukrainie i Ukraińcach. Wraz z M. Ehrenpreisem był w Sztokholmie wydawcą «Narodowej biblioteki», która prezentowała kultury narodów Europy. Pierwsza książka traktowała o Bułgarach, druga – o Polakach, trzecia – o Żydach i czwarta, ostatnia – o Ukraińcach [10].

W tej ostatniej przedstawił Jensen czytelnikom czasy najbardziej znane Ukrainie i Ukraińcom. Mychajło Hruszewskij pisze o historii Ukrainy, Stefan Rudnicki o geografii i ludności, Serhej Jefremow – o ukraińskiej literaturze i ukraińskiej dyplomatycznej misji w Sztokholmie.

Swój wkład Alfred Jensen ma także w rozdziałach: «Literackie próby ukraińskie w wyborze i tłumaczeniu», «Ukraińska pieśń ludowa», omawia także literackie próby I. Mazepy, I. Kotjalewskiego, T. Szewczenki, P. Kulisza, I. Franki, T. Bordulaka i M. Kociubińskiego.

W praktyce, co wynika z przedmowy do książki, Jensen dodał akapity, które przypisuje się obecnie Hruszczewskiemu i Rudnickiemu, a które niestety nie pojawiły się w ich dodatku. Zwraca się uwagę na to, że Jensen załączył pewne fragmenty do prac Hruszczewskiego i Rudnickiego, ze względu na fakt pełnego wyjaśnienia treści, których nie mogło zabraknąć w pracy o Ukrainie i Ukraińcach.

Poglądy Alfreda Jensena z perspektywy czasu i dążeń wolnościowych narodów są wciąż aktualne. Szczególnie, gdy wspominamy o walce przeciw Czeczenii na Kaukazie, o której Taras Szewczenko pisał w 1845 roku w poemacie «Kaukaz». Uczony szwedzki już wówczas był zdania, że Kaukaz jest symbolem ludzkiej niedoli i ludzkich dążeń do niepodległości.

Alfred Jensen wniósł też ogromne zasługi do recepcji historii, literatury, kultury narodów słowiańskich, a przede wszystkim narodu polskiego, ukraińskiego i bułgarskiego. To on spopularyzował dzieła literackie i zmagania duchowe narodów Polski i Ukrainy w Skandynawii. Najcenniejsze dzisiaj, w wielu wypadkach bezcenne, są tłumaczenia Alfreda Jensena oraz jego ocena twórczości Adama Mickiewicza i Tarasa Szewczenki. Najbardziej z kolei obiektywna, w najlepszym tego słowa znaczeniu, jest ta część pracy Jensena, w której przedstawił on przyjęcie przez krytykę współczesną utworów Tarasa Szewczenki, Michała Kociubińskiego oraz Iwana Franki. Szwedzki sławista zdawał sobie przy tym doskonale sprawę z tego, że twórczość tych autorów wymaga czytelnika czytającego, z dużą kulturą literacką uważnego i otwartego.

Reasumując, prace Alfreda Jensena miały wprawdzie głównie charakter badawczy, lecz jego marzeniem było także rozpropagowanie kultury, sztuki i historii słowiańskiej, w tym ukraińskiej, mało znanej wówczas w Europie. Fragmenty z książki o Tarasie Szewczen-ce można uznać za kontrapunkt dla tego doświadczenia. Twórczość Alfreda Jensena zasługuje niewątpliwie z wielu względów na uwagę w czasach współczesnych. Po pierwsze, jego wkład w rozwój szwedzko-polskiej oraz szwedzko-ukraińskiej współpracy kulturalnej okazuje się bardzo znaczący z perspektywy historycznej. Po drugie, Jensen poświęcił wiele trudu, by rozpropagować w Szwecji «kulturę środowiska» i rozszerzyć jego zakres, mówiąc o Ukrainie jako subiekcie (a nie obiekcie). Z tego właśnie powodu szwedzki badacz jest postacią znakomitą i doskonałym przykładem na to, jak wiele może uczynić jeden badacz kierując się wyłącznie własnymi ideami, które w moim mniemaniu określają jego nieprzemijającą wartość twórczą dla rozwoju przyjaznych stosunków między narodami. Prace krytyczne z jednej strony, zaś przekłady utworów (np. Mickiewicza, Szewczenki, Kociubińskiego) z drugiej, stanowią szczególnie ważną rolę z punktu widzenia recepcji twórczości w środowisku obcojęzycznym i wielokulturowym [9; 11; 16; 17] czy też wzbogacenia w świadomości obywatelskiej społeczności Szwecji, Austrii i Niemiec w latach 1890–1921. Można stwierdzić, że Alfred Jensen wyprzedził epokę, czuł powiew myśli XXI w. – idei zjednoczonej Europy.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Інституту літератури НАН України. – Фонд 59. – № 1099.
2. Гнатюк М. Альфред Єнсен – дослідник Т. Г. Шевченка / М. Гнатюк // Літературна газета. – Київ, 1961. – № 21 (1581). – С. 4.
3. Єнсен Альфред // Шевченківський словник. – Київ, 1976. – Т. 1. – С. 215.

4. Зимомря М. Альфред Єнсен та його заслуги в історії польсько-шведських та шведсько-українських культурних зв'язків / Микола Зимомря // На обширах культури духовності: Збірник на пошану проф. Людмили Краснової. – Дрогобич: Коло, 2004. – С. 202–207.
5. Погребенник Я. Альфред Єнсен і його праця про Шевченка / Ярослава Погребенник. Шевченко німецької мовою. – Київ, 1973. – С. 192–203.
6. Погребенник Я. Дослідник творчості Шевченка / Ярослава Погребенник // Прапор. – 1971. – № 4. – С. 36.
7. Погребенник Я. Иван Франко і німецька шевченкіана (До 100-річчя від дня народження І.Я.Франка / Ярослава Погребенник // Архіви України. – Київ, 1966. – № 4. – С. 57–64.
8. Alfred Jensen über die Ukraine // Ukrainische Korrespondenz. – Wien, 1917. – Nr. 4. – S. 4–6.
9. Frankby U.-B. Alfred Jensen – en gammal slavofil / Ulla- Britt Frankby // Äldre svensk slavistik. Bidrag till ett symposium hallet i Uppsala, 3–4 februari 1983, redigerad av Sven Gustavsson och Lennart Lönngrén. – Uppsala 1984. – S. 99–107.
10. Gustavsson S. Alfred Jensen och Ukraina / Swen Gustavsson // Gusli. Working papers. Foredrag fran symposiet «Alfred Jensen-dagen». – Göteborg, 1998. – S. 13–29.
11. Hult A. Alfred Jensen och Bulgarien / Arne Hult // Gusli. Working papers. Foredrag fran symposiet «Alfred Jensen-dagen». – Göteborg, 1998. – S. 31–42.
12. Jagicz V. Taras Schewtschenko / V. Jagicz / Neue freie Presse. – Wien, 1917. – Nr. 18833. – 27.01. – S. 2–3.
13. Jensen A. Historische und literaturgeschichtliche Einleitung / Alfred Jensen // Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben. Literarische Studie von Dr. Alfred Jensen. – Wien: Druck von Adolf Holzhausen, 1916. – S. IX–XVII.
14. Ryska bilder. Två noveller af Nikolaj Gogol. Med författarens porträtt och biografi, öfversatta från ryskan af Alfred Jensen. – Stockholm, 1893. – 147 s.
15. Symomrja M. Die Rezeption Taras Schewtschenkos im deutschen Sprachgebiet vor 1917 / Mykola Symomrja // Der revolutionäre Demokrat Taras Schewtschenko 1814–1861 / Herausgegeben von Eduard Winter und Günther Jarosch. – Berlin, 1976. – S. 115–167.
16. Uggla A. N. Adam Mickiewicz vrg till Sverige / Andrzej Nils Uggla // Tożsamość i partnerstwo. Studia z dziejów najbliższego sąsiedztwa. Mappa mundi. Studia in Honorem Adamowi Wirskiemu / Redakcja: Mykoła Zymomrya. – Koszalin- Kirowohrad, 2000. – S. 187–192.
17. Uggla A. N. Jensen och Mickiewicz / Andrzej Nils Uggla // Gusli. Working papers. Foredrag fran symposiet «Alfred Jensen-dagen». – Göteborg, 1998. – S. 123–131.
18. Zymomrya M. Alfred Jensen – sylwetka i dokonania szwedzkiego sławisty / Mykoła Zymomrya, Iwan Zymomrya // Postawy humanistów wobec problemów i wyzwań współczesności. Materiały z konferencji naukowych / Redakcja naukowa: Ryszard Ulicki, Piotr Wensierski, Mykoła Zymomrya. – Koszalin: Intro-Druk, 2009. – S. 195–202.
19. Zymomrya M. Das Ferment der Rezeption von Schewtschenkos Leben und Schaffen im Lande Herders / Mykola Zymomrya // M. Zymomrya. Deutschland und Ukraine: Durch die Abrisse zur Wechselseitigkeit von Kulturen. – Fürth Flacius Verlag, 1999. – S. 76–82.
20. Zymomrya M. Wzajemne polsko-szwedzkie oraz szwedzko-ukraińskie inspiracje kulturowe w działalności Alfreda Jensena / Mykoła Zymomrya // Biuletyn Ukrainoznawczy. – Przemysł, 2007. – Nr 13. – S. 64–70.